

A HARANG ALAKÚ EDÉNYEK NÉPÉNEK EMBERTANI LELETEI CSEPEL SZIGETRŐL

K. Zoffmann Zsuzsanna

Budapest

Zoffmann, ZS. K.: *Anthropological finds of the Bell Beaker Culture from the Csepel Island. The graves of a man and a woman of the Bell Beaker Culture population, which had arrived in the Carpathian Basin from the west during the Early Bronze Age, were uncovered at the Szigetszentmiklós-Üdülősor site on the Csepel Island near Budapest. The buried male had a low and narrow face of a gracile eury-dolichomorphic type variant, while the woman belonged to the leptomesomorphic type variant with a low and narrow face. As the first anthropologically known representatives of the population in Hungary, they do not represent the planoccipital brachycranial = Taurid type, which is generally characteristic of the ethnic groups of the Bell Beaker Culture in Europe. The population of the Bell Beaker Culture, as the anthropological analyses have demonstrated it in other territories, regularly mixed with the autochthonous population during its migration and expansion in Europe. In result, taxonomically definitely heterogeneous groups arrived in the Carpathian Basin and its which heterogeneity was certainly increased by mixing with the local autochthonous population.*

Keywords: Bell Beaker culture, Bronze Age, Carpathian Basin.

Bevezetés

A korai bronzkor folyamán nyugat felől a Kárpát-medence területére érkező Harang alakú edények népcsoportjainak lelőhelyei Budapest környékéről ismertek, néhány temetkezésüket Csepel szigetén, Szigetszentmiklós határában tárták fel. Az alábbiak a Csepel-Szigetszentmiklós-Üdülősor lelőhelyen, Endrödi Anna régész 1988-ban végzett ásatásán, a kultúra telepén előkerült két sír embertani leleteinek ismertetését tartalmazzák. A nem meghatározása Éry és munkatársai (1963), a halálozási életkor megállapítása Nemeskéri és munkatársai (1960), a morfológiai és metrikus adatfelvételezés Martin (1924), a koponyaméreték kategorizálása Aleksejev és Debec (1964), a testmagasság kiszámítása pedig Bach (1966), Manouvrier (1893), és Pearson (1899) módszerét követte.

A leletek leírása

1. sír: 55–59 éves nő (1–2. táblázat)

A pentagonoid, illetve ház körvonalú agykoponya középhosszú, középszéles, közép magas/magas, meso-ortho/hypsi-metriokran; a tarkó curvoccipitális profilú. A keskeny homlok stenometop, az ovális körvonalú arc igen keskeny, alacsony, eredetileg feltehetőleg leptoprosop, a felsőarc lepten, a mandibula keskeny. Az orrgyök keskeny, sekély, a csontos orrhát igen hosszú, konkávo-konvex profilú, az orrindex mesorrhin. Az alacsony, rektanguláris orbita chamae-mesokonch. A fossa canina mély, prognátságra vonatkozó megfigyelésre nem volt lehetőség. A csontos szájpardon erős torus figyelhető

meg, az apertura piriformis erősen aszimmetrikus, az orrsövény azonban egyenes. A számított testmagasság kicsi-kisközepes kategóriájú. A karcsonatok és alkarcsonatok esetében jelentős méretbeli eltérés figyelhető meg, a jobb oldali csontok 4–6 mm-rel hosszabbak.

Fogazat: A felső fogsorívben csupán a jobb oldali PM2 gyökere, az alsóban pedig csak az ugyancsak jobb oldali M2 fog maradt meg. A többi fog még a halál előtt kihullott, és alveolusai a felszívódási folyamat különböző fázisában vannak. A csonthártyára, illetve csontra is áterjedt gyulladás csak az alsó fogsor, jobb és bal oldali M1 és M2 fogai környékén látható. Az egyetlen megfigyelhető fog esetében az abrázió 1-es fokozatú, ezt vélhetően az antagonista fogak korai elvesztése eredményezhette.

Kóros elváltozás: Mindkét oldali articulatio atlantooccipitalis esetében, egyrészt a condylus occipitalis, másrészt az I. nyakcsigolya ízületi felszíne deformálódott, a IV. ágyékcsigolya felső peremén pedig csipkés felrakódás figyelhető meg. A gerincoszlop más részén kóros elváltozás nem fordul elő.

I. táblázat. A koponya méretei (mm).
Table 1. Cranial measurements (mm).

Martin No	Agykoponya Cranium cerebrale		Martin No	Arckoponya Cranium viscerale		Martin No	Koponyaindexek Cranial indices	
	13. sír	1. sír		13. sír	1. sír		13. sír	1. sír
	Férfi–Male	Nő–Female		Férfi–Male	Nő–Female		Férfi–Male	Nő–Female
1	189	173	40	–	95	81/1	72,5	79,8
5	–	97	43	100	94	17/1	–	73,4
7	–	37	44	–	85	17/8	–	92,0
8	137	138	45	127	112	20/1	60,3	65,3
9	92	87	46	–	89	20/8	83,2	81,9
10	120 ?	110	48	65 ?	63	9/8	67,2	63,4
11	124	108	50	19	18	47/45	–	–
12	102	107	51d	41	35	48/45	51,2 ?	56,3
13	–	95	51s	–	34	52/51d	78,1	80,0
16	–	31	52d	32	28	52/51s	–	85,3
17	–	127	52s	–	29	54/55	50,0	50,0
20	114	113	54	25	22,5			
23	529	500	55	50	45,5			
24	312 ?	310	57	9	7			
25	367	345	60	–	53			
26	123	130	61	–	55 ?			
27	133	114	65	–	109			
28	111	101	66	–	90			
29	107	119	69	29 ?	26 ?			
30	118	102	70	–	54			
31	93	85	71a	–	25			

2. táblázat. A vázcsontok méretei és a testmagasság adatai (mm).
Table 2. Postcranial measurements and stature (mm).

Martin No	13. sír 13rd grave		1. sír 1st grave		Martin No	13. sír 13rd grave		1. sír 1st grave	
	Férfi- Male d	Female s	Nő- Female d	Male s		Férfi- Male d	Female s	Nő- Female d	Male s
Clavicula					Femur				
1	–	–	127	130	1	–	–	363	367
6	32	32	29	30	2	–	–	363	364
Humerus					6	26	26	23	21
1	–	–	262	254	7	27	27	24	25
2	–	–	260	254	9	31	32	30	31
4	–	–	53	53	10	26	26	20	19
5	20	20	20	18	19	–	–	40	39
6	16	16	15	15	Tibia				
7a	61	60	56	54	1	–	–	291	–
10	–	–	36	35	1a	–	–	282	287
Radius					8b	34	35	31	28
1	–	–	204 !	198 !	9b	19	19	21	19
4	14	14	13	12	Fibula				
Ulna					1	–	–	281	282
1	–	–	222 !	218 !	Testmagasság				
11	–	15	14	15	Manouvrier				
12	–	13	11	13	Pearson				
					Bach				
								1454	
								1447	
								1519	

13. sír: maturus korú férfi (1–2. táblázat)

A rossz megtartású, töredékes, hiányos koponya ovoid, illetve ház körvonalú, hosszú, keskeny, középmagas, hyperdolicho-chamae-akrokran, a tarkóprofil curvoccipitális. A homlok keskeny, metriometop, a töredékes, hiányosan megőrződött keskeny arc alacsony, euryen, eredetileg feltehetően euryprosop lehetett, a mandibula hiányos, de az arc minden bizonnyal ovális körvonalú volt. A középszéles orrgyök mély, a csontos orrhát előreugró, egyenes profilú. Az orrindex mesorrhin, a rektanguláris orbitáé chamaekonch kategóriájú. A fossa canina mély, a prognátság és a csontos szájpád (torus) nem vizsgálható. Az apertura piriformis az előzőekben ismertetett nőhöz hasonlóan aszimmetrikus. A vázcsontok maximálisan töredékes, hiányos volta miatt a testmagasság nem becsülhető.

Fogazat: A felső fogsorívben a kis- és nagyőrlők mindkét oldalon in vivo elvesztek, alveolusaik már felszívódtak, és az érintett helyeken csontsorvadás figyelhető meg. Az alsó fogsorban hasonló sorvadás csak a bal oldali M1 fog esetében látható. A megmaradt fogakon caries nincs. A fogak abrázíója egyetlen: jobb oldalon és a metszők esetében 4–5, míg a bal oldali alsó fogaknál csupán 2 fokozatú, ami a fogak elvesztésének időbeli jelentős különbségét jelzi.

Kóros elváltozás: a megmaradt csonttöredékeken betegségre utaló nyom nem látható, megjegyzendő azonban, hogy sem a csigolyák, sem a medencecsontok nem őrződtek meg és hiányzanak a csövescsontok distalis végei is.

Összegzés

A két felnőtt egyén csontmaradványai ismertetésének lezárásaként megállapítható, hogy a férfi alacsony-keskeny arcú, eury-dolichomorph, míg a nő alacsony, keskeny arcú lepto-mesomorph típusvariánsba tartozott. A nő alacsony termetű lehetett, de mindkettőjükre jellemző a kifejezett gracilitás. Mint a Harang alakú edények népének első Kárpát-medencei reprezentánsai, a Szigetszentmiklós-Üdülősor lelőhelyen eltemetett férfi és nő egyike sem képviseli a szóbanforgó népeiségre Európa-szerte jellemző planoccipitális brachykran = taurid típust (Gerhardt 1953, 1978), és alapjába véve mindkét leletet – a nő esetében más (brachymorph?) komponenssel kevert – gracilis mediterrán taxonba lehet sorolni. Az apertura piriformis alakjában megnyilvánuló aszimmetria alapján még akár bizonyos fokú rokonságot is fel lehet tételezni közöttük. Mindkettőjüknél igen jelentősek a fogazat kóros elváltozásai.

A két egyén taxonómiai jellegei nem mondanak ellent etnikai hovatartozásuknak, hiszen a Harang alakú edények népcsoportjai európai vándorlásuk, terjeszkedésük során, – ahogy azt más területeken végzett antropológiai vizsgálatok tanúsítják (Gerhardt 1953, 1978) – rendszeresen keveredtek az őslakossággal. Ennek a keveredésnek eredményeképpen, a Kárpát-medencébe taxonómiailag már mindenképpen meglehetősen heterogén csoportjaik érkezhettek, és e heterogenitást minden bizonnyal itt, a Csepel szigeten és annak környékén élő őslakosokkal való találkozásaik is még csak növelhették. Összehasonlításra alkalmas embertani leletanyag egyelőre nem áll rendelkezésünkre, sem az őslakosok, sem a Harang alakú edények népcsoportjainak köréből, ez utóbbiaknak ugyanis a Békásmegyer-Vöröshadsereg/Királyok útja lelőhelyén feltárt birituális temetőből származó antropológiai sorozat csontvázas leletei annyira fragmentáltak, hogy esetükben semmiféle morfológiai, vagy metrikus elemzés nem volt elvégezhető.

A régészetileg jól körvonalazható Harang alakú edényekről elnevezett kultúra hordozóinak Kárpát-medencei jelenléte antropológiailag csak közvetve bizonyítható, mégpedig, először náluk előforduló embertani típusuknak, a planoccipitális brachykran taurid típusnak az ezt követő időkben való felbukkanásával. Ilyen embertani leletek a Gáva-Wieselburg kultúrájának temetkezéseiből (Hainburg-Teichtal – Ehgartner 1948, 1959, Nagycenk-Laposrét-Vasúti ívkorrekció – Zoffmann, közöletlen), de földrajzilag jóval közelebből, pl. a dunántúli Kisapostagi kultúra embertani anyagából is ismertek (Zoffmann, közöletlen). A későbbi időkben azután szórványosan több népcsoport körében előfordulnak a taurid típus képviselői (Farkas 1975, Zoffmann 2004, 2006), amely típusnak Kárpát-medencei megjelenése egyértelműen a Harang alakú edények népének inváziójával hozható kapcsolatba, továbbélése pedig az újonnan érkezettek és a helyi őslakosok keveredését bizonyítja.

*

Köszönetnyilvánítás: Ezúton is köszönöm Endrődi A. régésznek a Budapesti Történeti Múzeumban őrzött leletek feldolgozásának lehetőségét.

Irodalom

- Aleksejev, V.P., Debec, G.F. (1964): *Kraniometrija*. Moskva.
- Bach, H. (1966): Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette. *Anthrop. Anz.*, 29: 12–21.
- Ehgartner, W. (1948): Vier frühbronzezeitliche Schädel aus Oggau, Burgenland. *Arch. Austriaca*, 1: 1–26.
- Ehgartner, W. (1959): Die Schädel aus dem frühbronzezeitlichen Gräberfeld von Hainburg, Niederösterreich. *MAGW*, 88–89: 8–91.
- Éry, K.K., Kralovánszky, A., Nemeskéri, J. (1963): Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. (A representative reconstruction of historic populations). *Anthrop. Közl.*, 7: 41–90.
- Farkas, Gy. (1975): *A Délalföld őskorának paleoantropológiája. CSc. dissz.*, Szeged.
- Gerhardt, K. (1953): *Die Glockenbecherleute in Mittel- und Westdeutschland. Ein Beitrag zur Paläanthropologie Eurafrikas*. Stuttgart. 106–133.
- Gerhardt, K. (1978): Paläanthropologie der Glockenbecherleute. *Fundamenta B/3, VIII/b, 2*, 265–316.
- Manouvrier, L. (1893): La détermination de la taille d'après les grandes os des membres. *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, 4: 347–402.
- Martin, R. (1924): *Lehrbuch der Anthropologie*. Jena.
- Nemeskéri, J., Harsányi, L., Acsádi, Gy. (1960): Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthrop. Anz.*, 24: 70–95.
- Pearson, K. (1899): On the reconstruction of the stature of Prehistoric races. *Philosoph. Transact. of Royal Soc., Ser. A*, 192: 169–244.
- Zoffmann, Zs.K. (2004): A bronzkori Kisapostagi kultúra embertani leletei Ordacsehi-Csereföld lelőhelyről. (Die anthropologische Funde der Kisapostag-Kultur aus dem Fundort Ordacsehi-Csereföld). *ΜΟΜΩΣ*, 3: 383–389.
- Zoffmann, Zs.K. (2006): A Hajdú-Bihar megyei újabb régészeti ásatásokról származó őskori embertani leletek. *DMÉ*, in press.

Levelezési cím: K. Zoffmann Zsuzsanna
Mailing address: H-1042 Budapest
Rózsa u. 36. VII. A.
Hungary
zoffmann@freemail.hu

